

Prebivalstvena politika

Uvod

1. Razdelitev sveta na razviti in nerazviti del je ena od najpogosteje uporabljenih globalnih delitev sedanosti. Če upoštevamo dejstvo, da razlike v razvitosti verjetno nikoli niso bile tako velike kakor v današnjem času, je to razumljivo. Velike razlike v gospodarski in družbeni razvitosti imajo svoj odraz tudi v dvojnosti sodobnih demografskih razmer. V splošnem je sicer za zadnjih šestdeset let značilna hitra rast svetovnega prebivalstva, ki je okrog leta 1930 doseglo 2 milijardi, nakar je potrebovalo za vsako naslednjo milijardo zaporedoma 30, 15 in 12 let.

Vendar lahko tako hitro rast svetovnega prebivalstva skoraj v celoti pripišemo eksplozivni rasti v nerazvitem delu sveta. V razvitem delu sveta so od sredine šestdesetih let naprej povsem drugačne razmere in problemi. Rast prebivalstva tega dela sveta postopoma usiha in povečuje se število držav, kjer število umrlih presega število živorojenih. Takšno stanje je v prvi vrsti posledica velikega in nepričakovanega znižanja rodnosti daleč pod ravni, ki zagotavlja enostavno reprodukcijo prebivalstva. Prenizka rodnost je danes splošna značilnost razvitega dela sveta. V celi vrsti zahodnoevropskih držav se je rodnost sredi osemdesetih let znižala na raven, ki zagotavlja le okrog 60% enostavne reprodukcije, v posameznih regijah severne Italije pa celo pod 50% takšne ravni.

Eksplozivna rast prebivalstva v nerazvitih državah in demografska implozija ali nekakšno usihanje sta dva obraza današnje reprodukcije prebivalstva sveta. Vsak izmed njiju pa postavlja posamezne države v dveh velikih skupinah in skupini kot celoti pred težko rešljive ekonomske, socialne, politične in druge probleme. Rešitev zanje se nakazuje v prebivalstveni politiki, za nerazviti del sveta pa tudi v hitrejšem gospodarskem in družbenem razvoju.

2. V svetovnem okviru je v sedemdesetih in osemdesetih letih prevladalo spoznanje, da so se demografski problemi sodobnega sveta tako zaostri, da je nujno nemudoma ukrepati. To spoznanje je poglaviti rezultat Svetovnih prebivalstvenih konferenc v Bukarešti (1974) in Meksiku (1984), ki jih je organizirala OZN, udeležili pa so se ju politiki in strokovnjaki iz skoraj vseh držav sveta. Zelo pomemben rezultat je tudi Svetovni plan akcije na področju prebivalstva, ki je bil sprejet leta 1974 v Bukarešti in dopolnjen leta 1984 v Meksiku. Ti dve konferenci sta bili nadaljevanje prvih dveh povojnih svetovnih konferenc o prebivalstvu (Rim 1954 in Beograd 1965), ki pa sta bili še izrazito strokovni srečanja. V Rimu o prebivalstveni politiki še niso razmišljali, pa tudi v Beogradu mnogim še ni bilo jasno, da mora začeti človeštvo ukrepati. Samo deset let kasneje pa so predstavniki vlad članic OZN svetovni plan s konsenzom prejeli. Največ so k temu prispevali težki demografski problemi nerazvitega dela sveta, katerega delež v svetovnem prebivalstvu se še zmeraj skokovito povečuje. Demografski problemi razvitega sveta so bili takrat še v ozadju, v ospredje pa niso prišli še niti na konferenci v Meksiku. Vendar moramo pri tem upoštevati, da je prenizka rodnost z globalnega svetovnega vidika še zmeraj lokalni problem, ki v sebi skriva veliko protislovnosti. S tega vidika je namreč težko razumeti, da se ob vse večji prenaseljenosti našega planeta v nekaterih njegovih regijah pojavlja pomanjkanje ljudi. V odprtem svetu bi s selitvami v trenutku rešili vse take probleme.

3. Sprejemu Svetovnega plana akcije na področju prebivalstva je v OZN botrovalo spoznanje, da človeštvo razvoja prebivalstva ne more prepuščati več stihiji. Nujnost prebivalstvene politike se je na ta način institucionalizirala v okviru globalno organizirane človeške vrste. Svetovni plan in njegova zadnja dopolnitev priznavata dva obraza problemov reprodukcije človeške vrste. Po strokovni in politični plati je dokument izredno kvaliteten. Vendar je to premalo. Kvaliteta bo izpričana predvsem na podlagi rezultatov uresničevanja plana v praksi, kjer pa se pojavljajo velike težave, problemi, pa tudi odpori. Za uresničevanje Plana so odgovorne vlade, ki so ga podpisale in se tako obvezale, da bodo delovale v prid uresničevanja njegovih ciljev. Skoraj petnajst let po sprejemu plana moramo ugotoviti, da so nekatere države dosegle pri njegovem uresničevanju velike uspehe, druge se še zmeraj spoprijemajo z velikimi začetnimi težavami, nekaj pa je tudi takih, ki mu ne posvečajo posebne pozornosti. Tako v razvitih kakor v mnogih nerazvitih državah je še zmeraj zaznati obotavljivost nosilcev politike. Kljub temu pa je Plan že do sedaj dal velike rezultate, ki bi jih sicer ne bilo.

4. Prebivalstveno politiko lahko na kratko opredelimo kot sistem ali sklop ukrepov in aktivnosti, s katerimi njeni nosilci, običajno država oziroma njena vlada, poskušajo uresničiti določene cilje pri razvoju prebivalstva. Cilji so lahko kvantitativni ali kvalitativni, lahko pa tudi oboji. Praviloma se tičejo obsega in strukture prebivalstva, lahko pa jih delimo tudi na splošne in posamezne cilje. Najbolj splošni cilj je doseganje dolgoročno nemotene reprodukcije prebivalstva.

Sestavine prebivalstvene politike so razen ciljev, ukrepov in aktivnosti tudi načela vodenja takšne politike, največkrat tudi posebno koordinacijsko telo ter obseg materialnih in drugih sredstev, s katerimi razpolaga prebivalstvena politika. Na tak način opredeljena prebivalstvena politika se zdi dovolj natančno opredeljena. Kljub temu je v mnogih konkretnih primerih zelo težko razmejiti med prebivalstveno politiko na eni strani in socialno, ekonomsko, zdravstveno, izobraževalno, kmetijsko in drugimi politikami na drugi strani. V konkretnih primerih prihaja do tega, da demografski cilji niti eksplicitno niti implicitno niso določeni, ukrepi pa imajo kljub temu demografske učinke, in obratno: ukrepi z določenimi demografskimi cilji ne dajejo nikakršnih konkretnih rezultatov.

V svetu se danes uveljavljajo omejitvena, spodbujevalna, prerazdelitvena in kvalitativna prebivalstvena politika ali pa kakšna mešanica med njimi. Prva se uporablja predvsem v nerazvitih državah, druga v razvitih državah, druge pa niso v tolikšni meri omejene na posamezno skupino držav. Politika lahko deluje na obseg prebivalstva z uravnavanjem pogostnosti rojstev, selitev in, zgolj teoretično, smrtnosti. Med temi možnostmi imajo sodobne države na voljo predvsem vpliv na rodnost. Drugi dve možnosti sta manj pomembni ali povsem nepomembni. Meddržavne selitve so v današnjem svetu zelo nadzorovane in omejevale, pri smrtnosti pa vse države težijo k njenemu čim večjemu znižanju, tako da ne more biti variabla političnega odločanja.

V nadaljevanju tega teksta bom podrobneje obravnaval prebivalstveno politiko v Jugoslaviji in Sloveniji, zato bo večji poudarek na spodbujevalni prebivalstveni politiki, ki je zaradi prenizke rodnosti potrebna v večinskem delu Jugoslavije. Po drugi strani se bom moral dotakniti tudi omejitvene prebivalstvene politike, saj je v delu Jugoslavije rodnost še zmeraj previsoka in prebivalstvo prehitro narašča.

5. Prebivalstvena politika, ki bi bila primerna za Slovenijo in Jugoslavijo, mora izhajati iz njunih demografskih razmer. Demografske razmere v Sloveniji so podobne kot v industrijsko razvitih državah sveta. Nekoliko drugače je z demografskimi razmerami v Jugoslaviji. Jugoslavija je namreč v demografskem pogledu svet v malem, čeprav z nekaterimi pomembnimi razlikami. Podobno kot svet se tudi Jugoslavija deli na razvitejši in manj razviti del. V prvem delu prevladuje sodobni tip reprodukcije prebivalstva z nizko smrtnostjo in rodnostjo, ki je že padla pod raven, ki še zagotavlja enostavno reprodukcijo. V nasprotju s svetom kot celoto je ta del pri nas prevladujoč, saj zajema blizu devet desetih jugoslovanskega prebivalstva. Res pa je, da se znotraj tega dela nahajajo regije, kjer prevladuje prenizka rodnost že več kot tri desetletja, in takšne, kjer se je le-ta pojavila šele pred kratkim. V drugem delu Jugoslavije srečujemo še zmeraj močne ostanke tradicionalnega tipa reprodukcije prebivalstva, ki se kažejo predvsem v visoki rodnosti, saj se je smrtnost že močno znižala. Ta del zajema le okrog deset odstotkov našega prebivalstva, ki je albanske, romske in turške narodnosti. V tem delu, pretežno na Kosovu in v Zahodni Makedoniji, ugotavljamo eksplozivno rast prebivalstva, ki se podvaja v manj kot tridesetih letih.

6. Zapletenost demografskih razmer v Jugoslaviji postavlja pred nosilce prebivalstvene politike težke naloge in preizkušnje. Temu jugoslovanska politika v preteklih desetletjih preprosto ni bila kos. Demografske razmere v Jugoslaviji zahtevajo politiko spodbujanja rodnosti na nizkonatalitetnih področjih in politiko omejevanja rodnosti na visokonatalitetnih področjih. Migracijsko politiko puščamo zaenkrat ob strani, saj ne more rešiti bistvenih problemov dveh delov Jugoslavije. Namesto da bi Jugoslavija postopoma razvijala in uvajala takšni politiki, v naši državi prebivalstvene politike tako rekoč nismo imeli. O kvantitativnih ciljih razvoja prebivalstva se ni govorilo, čeprav so se demografski problemi zaostrovali tako na visokonatalitetnih, kakor tudi na nizkonatalitetnih področjih. Odnos jugoslovanske politike do teh vprašanj je bil izrazito dvoiličen. Doma ni naredila ničesar, na mednarodni ravni pa je podpirala napredne spremembe v okviru OZN pri sprejemanju Svetovnega plana akcije.

7. V Sloveniji in Jugoslaviji smo imeli v preteklih letih in desetletjih le posamezne nepovezane in delno elemente prebivalstvene politike. Sestavljali so jih ukrepi in aktivnosti, ki so bili prvenstveno usmerjeni k doseganju socialnih in nekaterih ekonomskih ciljev, v nobenem primeru pa niso imeli neposrednih demografskih ciljev. Otroški dodatek, porodniški dopust, brezplačno zdravstveno varstvo otrok, sofinanciranje otroškega varstva, število družinskih članov ali otrok kot kriterij za dodeljevanje stanovanjskih pravic ali posojil, dolžine dopusta ipd. so imeli javno poudarjene socialne cilje, o demografskih ciljih pa je bilo prepovedano govoriti, o njih nosilci politike niso razmišljali.

Parcialnost jugoslovanske in slovenske prebivalstvene politike se kaže tudi v družbenih dokumentih in institucijah, ki naj bi se z njo ukvarjali. Med dokumenti se obrobno ukvarjajo s temi vprašanji zvezna in nekaj republiških resolucij o načrtovanju družine ter nekateri srednjeročni in dolgoročni planski dokumenti. Edina izjema je Koncept dolgoročnega razvoja Jugoslavije do leta 1985, ki ga je sprejela zvezna skupščina leta 1975. V njem je celovito in kvalitetno začrtana prebivalstvena politika, ki bi ustrezala različnim delom Jugoslavije. Vendar ta politika ni bila nikoli konkretizirana na republiški in pokrajinski ter še nižji regionalni ravni. Še najmanj je bilo storjeno na visokonatalitetnih področjih, kjer so se demografski

problemi najbolj zaostrovali. Slovenija je sicer prva sprejela republiško resolucijo o načrtovanju družine in še nekaj drugih dokumentov, ki se posredno dotikajo prebivalstvene politike, vendar tudi ta ni v nobenem primeru posebej opredelila ciljev demografskega razvoja.

Razmere so se pri nas drastično spremenile z zaostritvijo problemov na Kosovu in v Zahodni Makedoniji, ko je postalo jasno, da je zanemarjanje demografskih problemov pomembno prispevalo k izbruhu nacionalnih nasprotij in spopadov. Spoznanje o nujnosti prebivalstvene politike v razvitih predelih pa še ni prodrlo v najširšo politično javnost in družbeno zavest.

8. Za Jugoslavijo smo že rekli, da je svet v malem. To pa še bolj velja za SR Srbijo in Makedonijo. V teh dveh primerih imajo v posameznih občinah ali celo naseljih pogosto opraviti z dvema modeloma reprodukcije prebivalstva. To se dogaja v najrevnejših in najgosteje naseljenih predelih države. Zaradi prenaseljenosti so se cene in lakota po zemlji izredno povečale. Od tod pa do nacionalne nestrpnosti in spopadov pa je potreben samo še korak.

Naša politika ni upoštevala občutljivosti teh vprašanj, stihija pa je pripeljala do zaostritev, ki ogrožajo družbe kot celote. Razmere v teh krajih v svetu niso nezna-ne, z njimi ima opraviti svet kot celota, pa tudi mnogi njegovi manjši deli. Naš problem je le v tem, da se jim je družba predolgo izogibala in da ni niti poskušala iskati primernih sredstev za njihovo urejanje.

9. Zanemarjanje demografskih problemov visokonatalitetnih področij Jugoslavije je pripeljalo v drugi polovici osemdesetih let do izredno hudih zaostritev. To je v bistvu reakcija na dogajanje v preteklih desetletjih. Revščina, prenaseljenost in lakota po zemlji so zastrupili mednacionalne odnose, tako da so se ekonomskim razlogom za odseljivanje priključili še politični. Rezultat je bila poudarjena selektivnost migracij na nacionalni podlagi. Svoje pa je dodala tudi vse večja majorizacija prebivalstva albanske narodnosti. Največja napaka politike je bila v tem, da se skoraj dve desetletji ni vprašala, kje so vzroki za tako izrazito etnično selektivnost migracij iz visokonatalitetnih področij Jugoslavije. Te selektivnosti v nobenem primeru ni mogoče razložiti z večjo nemobilnostjo Albancev, ki jo povzroča njihov tradicionalni način življenja. Po več desetletjih tiščanja glave v pesek bo nakopičene probleme neprimerno težje reševati, zlasti še, ker so se zelo poslabšale politične razmere v teh krajih. Svoje pa bo dodala tudi togost demografskih procesov.

10. Ugotovili smo že, da smo imeli v Jugoslaviji na federalni ravni načrtano in sprejeto celovito prebivalstveno politiko, ki pa ni bila udejanjena na nižjih ravneh. Tako lahko sklepamo, da je za vodenje in uresničevanje prebivalstvene politike v Jugoslaviji najpomembnejša regionalna raven (republiška, pokrajinska in celo občinska). To potrjujejo pretekle izkušnje in dosedanja učinkovitost federalnega pritiska na visokonatalitetne regije, naj že enkrat začnejo ukrepati v prid hitrejšega zniževanja rodnosti. Več kot očitno je, da prebivalstvene politike na Kosovu ni možno voditi, še zlasti pa ne uresničevati iz Beograda, Zagreba in Ljubljane. Nujnost in koristnost prebivalstvene politike morajo spoznati strokovna, politična in najširša javnost Kosova. Samo Albanci lahko gredo med svoje sonarodnjake in jih prepričujejo o nujnosti in koristnosti kontrolirane pogostnosti rojstev. Enako pa velja tudi za nizkonatalitetna območja v državi. Tudi na teh območjih so za učinkovitost prebivalstvene politike v največji meri odgovorni dejavniki regionalne in lokalne ravni.

11. Po vsem, kar je bilo rečeno, je jasno, da morajo biti konkretni ukrepi in aktivnosti prebivalstvene politike v različnih predelih Jugoslavije različni. To pa ne

pomeni, da ne more biti v naši politiki na tem področju tudi mnogo skupnega, veljavnega za celo Jugoslavijo. Skupna morajo biti osnovna načela, pa tudi nekateri, predvsem globalni cilji. Med načeli poudarimo tokrat humanost, socialistično naravnost, demokratičnost, izogibanje prisilnim sredstvom ali – boljše – nesprejemljivost teh sredstev, spoštovanje temeljnih in univerzalnih človekovih pravic, pa tudi odgovornosti. Pri ciljih pa je skupen univerzalni cilj doseganje dolgoročno nemotene reprodukcije prebivalstva. V strokovnih krogih prevladuje prepričanje, da obstaja in da bo še dolgo obstajala takšna enostavna reprodukcija prebivalstva. Omeniti kaže tudi uveljavljanje pridobitev sodobne civilizacije in modernizacije, kar je še posebej pomembno na visokonatalitetnih področjih. Zelo pomemben cilj je uresničevanje polne enakopravnosti žensk na vseh področjih življenja. Dodamo pa lahko tudi zavzemanje za enakomernejšo razporeditev bremen reprodukcije med pripadnike obeh spolov.

12. Jugoslavija je trenutno izrazito pod pritiskom problemov visokonatalitetnih področij. Del države je s temi problemi celo obseden. To je razumljivo zaradi nereševanja problemov v preteklosti. Nikakor pa ni razumljivo, da so problemi nizkonatalitetnih področij potisnjeni popolnoma v ozadje. To še toliko bolj, ker so problemi zaradi previsoke rodnosti načeloma lažje rešljivi kakor problemi zaradi prenizke rodnosti. Visoka rodnost se bo v prihodnje znižala, ker je znižanje rodnosti splošna zakonitost, ki spremlja modernizacijo, družbeni in ekonomski napredek. Če še naprej ne bo učinkovite protinatalitetne politike, bo zniževanje rodnosti počasnejše in dalj časa trajajoče. Prenizka rodnost pa je mnogo težji problem. Človeštvo se šele uči, kako ukrepati. Tudi v svetu za to ni zanesljivih receptov. Dolgoročno učinkovite prebivalstvene politike še ne poznamo, saj je tudi francoska dala le omejene rezultate. Zato se lahko Jugoslaviji zgodi, da bo imela zanamarnost nizkonatalitetnih področij v prihodnje podobne težke posledice, kot jih imamo danes na visokonatalitetnih območjih.

Smeri potrebnih sprememb

13. Na prvem mestu in zelo odločno je potrebno povedati, da nam je potreben prehod od besed k dejanjem. To pomeni, da je potrebno začeti nemudoma uresničevati do sedaj opredeljeno prebivalstveno politiko. To velja še posebej za visokonatalitetna področja. Za te naše regije ni nobenega opravičila, da se še zmeraj zoperstavljajo nujnosti uvajanja prebivalstvene politike in da zmeraj znova pogrevajo splošne in načelne razprave. Lep primer takšnega ravnanja je kosovsko upiranje nekaterim konkretnim rešitvam v novi zvezni resoluciji o načrtovanju družine in razvoju prebivalstva in, še bolj, nepripravljenost sprejema in zavlačevanja s pravico pokrajinske resolucije o načrtovanju družine in prebivalstveni politiki. Pri tem pa niti ni upoštevano, da je pot od besed (sprejema resolucije) do dejanj (konkretnega izvajanja sprejete politike) dolga, mučna in nezanesljiva.

14. Jugoslavija kar najbolj nujno potrebuje konkretizacijo in operacionalizacijo sredi sedemdesetih let sprejete politike v zvezni skupščini. Na visokonatalitetnih območjih je potrebno začeti izvajati ukrepe, ki bodo vodili do pospešenega zniževanja rodnosti. Visoka rodnost preprosto ni več potrebna, ker se je smrtnost že zelo znižala. Eksplozivna rast prebivalstva, ki je posledica previsoke rodnosti, pa povzroča številne težko rešljive probleme. Takoj je potrebno razveljaviti vse tiste ukrepe, ki na različnih ravneh stimulirajo visoko rodnost. V prid prosvetljevanja, informiranja in propagande je potrebno zastaviti kar najširšo akcijo in delo na

terenu. Terenski aktivisti morajo priti v vsako družino v visokonatalitetnih krajih. Prebivalstvo teh krajev mora postati materialno in drugače odgovorno za svoje potomstvo. Zato ni sprejemljivo, da se visoka družbena sredstva iz cele Jugoslavije usmerjajo za vzdrževanje prevelikega prirastka. Podobni sklepi, vendar največkrat z nasprotnim predznakom, veljajo tudi za nizkonatalitetna območja v Jugoslaviji.

15. Jugoslovanska javnost se mora čimprej začeti zavedati realne teže demografskih problemov visokonatalitetnih in nizkonatalitetnih območij v državi. Kot je bilo že rečeno, so problemi zaradi prenizke rodnosti realno mnogo težje rešljivi kakor problemi previsoke rodnosti. To velja še toliko bolj, ker se devet desetih države spoprijema s to vrsto problemov. Demografski problemi nizkonatalitetnih območij morajo priti v ospredje.

16. Iz prejšnjega odstavka sledi, da je prevlada problemov zaradi visoke rodnosti v Jugoslaviji kot celoti škodljiva. Ta škodljivost se ne kaže le v zanemarjanju problemov zaradi prenizke rodnosti, pač pa tudi v vsiljevanju rešitev posameznih problemov, kjer zaradi zaslepljenosti z demografsko eksplozijo ni videti njihove škodljivosti in nesprejemljivosti za nizkonatalitetna območja. Vse to pa seveda ne sme pomeniti, da problemov demografske eksplozije ni potrebno nemudoma in zelo odločno reševati. To še toliko bolj, ker eksplozivna rast prebivalstva zaradi narave eksponentne funkcije vodi do velikega povečanja prebivalstva že v krajšem časovnem obdobju. Večje prebivalstvo pa se še hitreje povečuje zaradi notranje inercije in strukturnih vplivov.

17. Problemi nizkonatalitetnih območij v Jugoslaviji in med njimi tudi demografski problemi Slovenije so težje rešljivi tudi zaradi kriznih razmer, ki že celo desetletje prevladujejo pri nas. Izhoda iz krize pa še zmeraj ni videti na obzorju. Na teh območjih je potrebno stimulirati družine s tremi in morda celo s štirimi otroki. To pa pomeni, da mora družba z vsemi sredstvi odločno odpravljati socialno diferenciacijo, do katere prihaja zaradi različnega števila otrok v družinah.

Slovenska in jugoslovanska družba je bila do sedaj pri odpravljanju te vrste socialne diferenciacije premalo učinkovita. To pa pomeni, da so nam potrebne večje prerazdelitve družbenega proizvoda od družin brez otrok in samo z enim otrokom, k družinam z večjim številom otrok. Znano pa je, da je kakršnokoli prerazdelitev družbenega proizvoda mnogo težje doseči v stagnatnih razmerah ali celo ob upadanju rasti družbenega proizvoda. V takšnih razmerah je potrebno nekomu vzeti, da bi dali nekomu drugemu. To pa ne gre brez nasprotovanj, ima pa tudi zelo negativne posledice za motivacijo na ekonomskem področju. Veliko lažje je izvesti relativno prerazdelitev družbenega proizvoda k družinam z večjim številom otrok v okoliščinah hitre gospodarske rasti, saj se lahko takrat prerazdeljuje prirastek in nikomur ni potrebno v absolutnem znesku odvzemati.

18. Najširša javnost in nosilci političnih odločitev pa se morajo zavedati, da je učinkovitost ekonomskih ukrepov pri razreševanju demografskih problemov tudi omejena. Pozornost je potrebno usmerjati tudi v neekonomske ukrepe. Delovanje ekonomskih ukrepov se je v mnogih primerih pokazalo kot izrazito kratkoročno. Po nekaj letih so se ljudje preprosto navadili na določene rešitve in jih začeli sprejemati kot same po sebi umevne. Zato te rešitve niso imele nobenega pronatalitetnega učinka več. To se je pokazalo pri podaljševanju porodniškega dopusta, otroških dodatkih in podobnih ukrepih. K temu prispeva tudi dejstvo, da družba še dolgo ne bo mogla v celoti odpraviti socialne diferenciacije, ki izvira iz različnega števila otrok v družinah. Za kaj takega bi morala preprosto prerazdeliti prevelik delež družbenega proizvoda. Tega pa zaenkrat ne zahtevata niti zaostrenost demografskih problemov niti politično ozračje. Vendar je pri tem zelo pomemben še en

problem, na katerega mora strokovna javnost opozarjati. Ko se bodo demografski problemi zaostri do skrajnosti, bo za njihovo razreševanje že prepozno.

19. Neekonomski ukrepi prebivalstvene politike so prav tako zelo pomembni. Tukaj jih ne moremo obravnavati podrobneje. Omenimo le seznanjanje najširše javnosti z naravo demografskih problemov, njihovimi vzroki in posledicami ter pomenom za tako rekoč vsakega člana družbe, socialistične družbe pa še posebej. Celotna prebivalstvena politika na nizkonatalitetnih, pa tudi na visokonatalitetnih območjih mora biti usmerjena k uveljavljanju družbene norme o prevladujoči velikosti družine z dvema do tremi otroki. Samo takšna družbena norma lahko vodi k dolgoročnemu cilju nemotene reprodukcije prebivalstva. Več otrok v družini vodi do eksplozivne rasti prebivalstva. Prevlada družin s samo enim do dvema otrokoma ali celo vse večjega števila parov, ki se zavestno odločajo, da ne bodo imeli otrok, pa vodi k odkriti depopulaciji in demografskemu ugašanju. Takšna norma dolgoročno ogroža obstoj vsake populacije, za majhen narod, kakršen je slovenski, pa je seveda še toliko bolj usodna. Zato morajo biti vsi ekonomski in neekonomski ukrepi prebivalstvene politike v Sloveniji usmerjeni k uresničevanju in prevladi družbene norme o potrebnosti prevlade družin z dvema do tremi otroki. Takšna norma mora postati sestavina družbene zavesti.